

ფანტ-, პანტ-, ფანჩ- ფუძეების ისტორიისათვის კართული

ენის ლექსიკის კვლევის თვალსაზრისით დიდი მნიშვნელობა ენიჭება სინონიმთა გამოვლენას და მათ შესწავლას ისტორიული ასპექტით. ამჯერად წარმოვადგენთ აზნეც, შლის, ქსაქსავს ზმნების სინონიმებად ქართული ენის ძეგლებში დადასტურებულ ფანჩ-, პანტ-, ფანტ- ფუძიან ზმნებს.

ფანჩ- ფუძიანი ზმნები:

რად ესე შემეძოხვე ჩუჴნი, ვითარმედ სადაჲ შემკრიბენ და აღგუზარდენ, ანუ აჴ სადა დაგუტევენ და დაგუფანჩენ (აღაპ., 337, 37).

მაშინ იძლია ბანაკი ჩრდილოჲსა სომეხთაგან, მეოტ იჴმნეს და დაიფანჩნეს ყოველნივე (ქართლ. ცხ., I, 47, 4).

განყოფილი ყოველთაღმე და მრავალთა მიმართ დაფანჩული ვერცა თუთ თავისა თვისისა კმა არს შეკრებად და ერთ ქმნად (ი. პეტრ., II, 64, 34).

ამით რომელ შეემოხუევის მას დაფანჩვამ და ნაწილთა განყრად (ი. პეტრ., II, 53, 15).

ზოგნი დაიფანჩნეს, წავიდეს (ამირანდარეჯ., 494, 2).

ჩუენ დაგუფანჩნეს ზილილითა ლაშქართათა (ამირანდარეჯ., 653, 1).

მე-12 საუკუნიდან ფანჩ- ფუძიანი ზმნების პარალელურად იმავე შინაარსით გვხვდება პანტ- ფუძიანი ზმნებიც:

ანასლათ ეგოლენი სიმრავლე განსქდა, იძლია, დაიპანტა (ქართლ. ცხ., II, 97, 13).

გულისა სიმხურვალე მას სისხლისა ძარღვთაგან დაკპანტავს (წ. სააქ., 25, 31).

ბუნებისა ძალმან ყოველგან ასოსა შიგან დაპანტოს (წ. სააქ., 296, 9).

ფეტყისაებერ გაბერილობად გამოვიდეს და დაიპანტოს (წ. სააქ., 264, 22).

ფანჩ-, პანტ-ფუძიანი ზმნები სინონიმური წყვილის სახითაც დასტურდება:

გამომვლომმან დაფანჩნა და დაპანტნა, ვითა წერონი ტულრილმან (ქართლ. ცხ., II, 77, 11).

„ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერებში ფანჩ-, პანტ-, ფანტ-ფუძიანი სამივე ზმნური ფორმა გვხვდება.

იგი მიწოდებს ნადირობდა, დაეფანჩა მარეკი და (ვ. ტ., 271, 4).

„ვეფხისტყაოსნის“ უძველეს — 1646 წლის — მამუკასეულ, 1671 წლის ბეჟან წერეთლისეულ და მომდევნო ხანის ყველა ძირითად ხელნაწერში დასტურდება პანტ-ფუძიანი ზმნები.

ბერბერასა და პანტულსა, ზედა სცვეთენ ვითა ხილსა (ვ. ტ., 1436, 4).
მოლიოდა მარგალიტი მოპანტული, მონაყარი (ვ. ტ., 1552, 2).

ფანტ-ფუძიანი ზმნები:

მათნი ლაშქარნი გავექცეს; ვეცენით, გა-ც-ა-ვ ფანტენით (ვ. ტ., 621, 1).
ყველაკაი დამეფანტა, დაპრჩომოდა რაცა ჭირსა (ვ. ტ. 529, 3).

„ვეფხისტყაოსნის“ არცერთ ნაბეჭდ გამოცემაში პანტ-ფუძიანი ზმნები არ გვხვდება, ისინი ფანტ-ფუძითაა შეცვლილი.

მე-15 საუკუნიდან ფანჩ-ფუძის პარალელურად პანტ-ფუძის გავრცელებად იხმარება ფანტ-ფუძიანი ზმნები.

„საშუალი ქართლის რამდენიმე ცნობილ ტექსტში სისტემატურია ფანტავსფანჩავ ფუძეთა პარალელური ხმარება, გვხვდება იგი საბას ლექსიკონშიც“, — აღნიშნავს ივ. ქავთარაძე და მოყვანილი აქვს სათანადო მაგალითებიც ძეგლებიდან².

მე-17 საუკუნიდან ფანჩ-ფუძიანი ზმნები თმა სიტყვასთან ქმნის მყარ სინტაგმას, აღნიშნავს გაფანტულ, აწეწილ, გაბურძგულ თმას, წვერ-ულვას:

რა ბრაღია წასახდენლად, თმა გიშერი, შავნი ხშირად,
ამბარ-ზილფი და ფანტული, მიგრებილი მოგრებილად (თემ. I., 38, 193).
ზილფს ფანჩავს წამწამის ნიავი, წამ-წამად წამონაქროლი (არჩ., 303, 16).

მე-16 საუკუნიდან ძირითადად ფანტ-ფუძიანი ზმნებია გავრცელებული:

გაუშვეს, ყოვლენით დაფანტეს, მეალაფე და მრბეველი (თემ. I., 12, 104).
ერთხან ვარი უკუფანტეს (არჩ., 250, 100₂).

ბედმან შეკრიბოს, ჰკვამ ფანტოს, მექნების რა სარგებელი? (დ. გურამ., 70, 62).

ფანჩ- და ფანტ-ფუძიანი ზმნების გამოყენების თვალსაზრისით საინტერესო სურათს წარმოადგენს სულხან-საბა ორბელიანის ნაწარმოებები „ქილილა და დამანა“ და „სიბრძნე სიცრუისა“. სპეციალურ ლი-

1 „ვეფხისტყაოსნის“ ძირითად გამოცემათა ვარიანტები, გამოსაცემად მოამზადა ვახტანგ ბაკაშვილმა, სტროფთა სამიგბელი შეადგინა ბორის დარჩიამ, თბ., 1964.

2 ივ. ქავთარაძე, ქართული ენის ისტორიისათვის, XII—XVIII სს., 1, 1964, გვ. 232.

ტერატურაში შენიშნულია, რომ „ეს ორი ნაწარმოები დაწერილია სრულიად სხვადასხვა მანერით, სხვადასხვა სტილით“³.

მართლაც, თუ ფანჩ-ფუძიანი ზმნები „ქილილა და დამანას“ სტილისთვისაა დამახასიათებელი, „სიბრძნე სიცრუისა“ მხოლოდ ფანტ-ფუძიან ზმნებს იცნობს:

.საკრეკთა თვისასა სარგებლისათვის დაჰფანჩვენ (ქილ. და დამ., 335, 5).
დილის ნიავსა ყვაილი მას მწვანოანსა ზედა ფერად-ფერადად მოეფანჩე (ქილ. და დამ., 175, 9).

ფეტივი მოუფანტავთ ჩვენს კარზე (ხიბრძ. სიცრ., 107, 15).
მელს სიხარბით და მსუნაგობით ჰკუა და მცნება დაეფანტა (ხიბრძ. სიცრ., 23, 21).

ფანჩ-ფუძიანი ზმნები, როგორც ჩანს, ძველი საისტორიო წყაროების გავლენით დასტურდება აგრეთვე მე-18 საუკუნის გამოჩენილ მწიგნობარ ეახუშტისთან.

გარნა სიმრავლითა ლექათთა დაიფანჩნენ ქართველნი (ქართლ. ცხ., IV, 496, 15).

სხუანი სპანი დაიფანჩნენ არგუეთს შინა (ქართლ. ცხ., IV, 871, 26).

მაგრამ მე-18 საუკუნისათვის ფანჩ-ფუძიანი ზმნები „გაბნევის“ შინაარსით რომ უკვე ძველი ფორმაა, ამის ნათელ მაგალითს წარმოადგენს ამ პერიოდის „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერებზე დართული ლექსიკონები, რომლებშიც, როგორც შემდგენლები აღნიშნავენ, განმარტებულია მხოლოდ ძნელად გასაგები და ძველი ფორმები, მათ შორის, ფანჩ-ფუძიანი ზმნებიც⁴.

ახალ ქართულში ფანჩ-ფუძიანი ზმნები მხოლოდ თმის აღმნიშვნელ სახელებთან დასტურდება და გამოიყენება „თმის გაფანტვის“, „აბურძგენის“ მნიშვნელობით:

თამამობდი ღვინჭილათი, თმები შებლზე დაგეფანჩა (გ. ლეონ.).

სქელ, დაფანჩულ წარბებს ქვეშ თვალები კეთილად უელავდა (გ. დოჩან.).

კ. გამსახურდია ამ ფუძეს, როგორც ჩანს, ფანჩვიერს (თმიანის, ბალნიანის აღმნიშვნელი სიტყვის) გავლენით ხმარობს დაფანჩვულთ ფორმით.

³ ე. მეტრეველი, აღ. გვახარია, სულხან-საბა ორბელიანის მთარგმნელობითი მეთოდის შესწავლისათვის, კრ. სულხან-საბა ორბელიანი, თბ., 1959, გვ. 180.

⁴ „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერი ლექსიკონები, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა იზოლდა წაქაძემ, სარგის ცაიშვილის რედაქციითა და წინასიტყვაობით, თბ., 1976.

დაფანჩველი შავი თმა-წვერი ომასიან გამომეტყველებას მატებდა ნა-
ზერად ბნელში მათ (კ. გამს.).

...ამირ ახმეტმა... ზე აწვიპა... დაფანჩველი წარბები (კ. გამს.).

მან ხმალივით შეაგება მზერა ისრისფერ თვალებს, დაფანჩველ, თეორ
წარბებქვეშ თრითინგბსავით აწრიალებულთ (კ. გამს.).

ივ. ჯავახიშვილს აღნიშნული აქვს, რომ ქართული სიტყვა **დაფან-
ჩული**, „ბღნიანის“, „ბუსუსხიანის“ აღმნიშვნელი იყო, მასზე დაყრ-
დნობით ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში მითითებულია **და-
ფანჩულ**-ის ამ მნიშვნელობაზე.

პანტ-ფუძიანი ფორმები დასტურდება გურულში:

ემშაკი და უხალავი თელ ქვეყანას დაპანტესა (**გურ.**, **ლლ.**).

დედნაცვალი დუუპანტავს ეზოში ერ გაკეთება ღომს [ეთერის] (**გურ.**
ლლ.).

მოფრინდა ის სკვინე, რომელმაც ეთერის დაპანტული ღომი უხუხია
(**გურ.**, **ლლ.**).

ფანტ-ფუძიანი ზმნები „გაბნევის“ შინაარსით ძირითადად ქარ-
თულის ყველა დიალექტში; გაფართოებული მნიშვნელობით ინგილო-
ურისა და მესხურისათვისა დამახასიათებელი. ამ დიალექტებში აღ-
ნიშნული ზმნა გამოიყენება „დავლევის“, „შექმის“, „დაზიანების“
მნიშვნელობითაც:

ხალხმა ნახა, მოლლა ტაძ მამკდარ, ვირ ყანავრებს დოჟფანტავ (**ინგ.**).

— ხალხმა ნახა, მოლა ბიძია მომკვდარა, ვირი მკლებს დაუგლევია.

ჩონ ხაზნა დაფანტეს (**ინგ.**) — ჩვენი ხაზინა გაძარცვეს.

იმასთან გორც ეს დაფანტულ ცქცქშლ იყო (**ინგ.**) — იმასთან ახ-
ლოს ერთი დანგრეული წისკილი იყო.

ყათრი (=ჯორის) კულზე მიაბა და წიხლით დააფანტინა (**მესხ.**).

გ. კლიმოვის აზრით, **ფანტ** საერთო-ქართველური ფუძეა. მკვლევ-
ვარი წარმოგვიდგენს შემდეგ შესატყვისობებს: ქართ. **ფანტ**, სვან.
პანტ, **პინტ**, ზოლო ზანურისათვის კი, გ. მაჭავარიანის ნაშრომზე დამ-
ყარებით, რომელშიც **ფანტ**-ფუძე აღდგენილია **ფიტვ** ფუძესთან შეპი-
რისპირების საფუძველზე, მიუთითებს აღდგენილ **ფანტ** ფორმაზე⁶.

ივ. ქავთარაძეს, როგორც აღვნიშნეთ, შენიშნული აქვს **ფანტავ**||
ფანჩავ ფუძეთა პარალელური ხმარება, ამასთან, მიაჩნია, რომ **ფანჩავს**
მიღებულია **ფანტავს** ფუძისაგან სათანადო დიალექტში, რომელსაც
ახალ ქართულში დაუპარგავს გავლენა, და შეცვლილ ფორმას მნიშვე-
ნელოვანი ადგილი ვერ დაუჭერია⁷.

⁶ ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავ-
ლეთის ისტორიულ-ეთნოლოგიური პრობლემები, 1950, გვ. 94.

⁷ Г. А. Климов, Этимологический словарь картвельских языков,
М., 1964.

⁸ ივ. ქავთარაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 232.

სავარაუდოა, რომ ფანჩ-, პანტ-, ფანტ-ფუძეებისათვის ამოსავალი იყოს ბერძნ. *παντε/α* „ყველგან, ყველა მიმართულებით“⁸.

პ—ფ; ტ—ჩ შეიძლება აფხსნათ თანხმოვანთა ექსპრესიული მონაცვლეობით, რაც იმაში ვლინდება, რომ სიტყვის ყველა თანხმოვანს შეუძლია იქცეს მეღერად, ფშვინვიერად ან მკვეთრად⁹.

ეს მოვლენა განსაკუთრებით ქართული ენის დასავლური დიალექტებისთვისაა დამახასიათებელი.

თუ მხედველობაში მივიღებთ, რომ ფანჩ-ფუძიანი ზმნა პირველად გამოვლინდა მე-11 საუკუნის ტაო-კლარჯელი მწიგნობრების — გიორგი ხუცეს-მონაზვნისა და იოანე პეტრიწის შრომებში, და რომ ამ პერიოდის ქართული სამწერლო ენის წარმმართველ ძალას ტაო-კლარჯული, ნ. მარის სიტყვებით, „ქართველების სინას მეტყველება“ წარმართავდა, ეს ზმნა ამ დიალექტის ერთეულად უნდა მივიჩნიოთ.

პანტ-ფუძიანი ზმნები დასტურდება მე-12 საუკუნიდან. იგი იმდროინდელი ქართულის ცოცხალი მეტყველების ნიმუშს უნდა წარმოადგენდეს.

სვანურში დადასტურებული პანტ-ფუძიანი ზმნები ქართულიდან უნდა იყოს შესული.

ხზლხ ქვდპანტან ნებოზ (ბქ) — ხალხი გაიფანტა საღამოს.

ლახორ ჩკვდპინტან (ლენტ) — შეკრება დაიშალა.

ხოლა ლიპანტალ ოხესყა უჯვრალ ამხვარ (ბქ) — ცუდად გაუფანტავს ურჯულ მტრები.

მეგრულ-ქანურში აღნიშნული ფუძის ზმნები გაფანტვის შინაარსით არ დასტურდება. აღნიშნულ ზმნურ ფუძეებთან დაკავშირებით წვეულებით რამდენიმე საკითხს.

ათონის აღაპების უძველესი ფენის გადამწერი იოანე თფილაისძე თავის ანდერძში გვამცნობს:

ესე აღაპნი იქიაჟა დაფანხულად ეწერნეს და საპირო იყვნეს საქმბნელად, ხოლო მე... გადაწვიერენ დაწყობით, ვითა ჯერ იყო (აღაპ. 273, 17).

როგორც ანდერძიდან ირკვევა, იოანე თფილაისძემ აქა-იქ „დაფანხულად“ დაწერილი აღაპები შეკრიბა, კალენდარულ რიგზე დაალაგა

⁸ ამ ფუძის შესახებ იხ. ი. ქერქაძე, ბერძნულიდან შეთვისებული ზოგი სიტყვის შესახებ ქართულში, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის ასპირანტთა და ახალგაზრდა მეცნიერ მუშაკთა კონფერენცია, მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები, თბ., 1971 წ., გვ. 7.

⁹ ვ. შშილტი, ქართველური ფუძე-ენის ბგერათსიტემის რეკონსტრუქციისათვის, ისე „მიმოხილველი“, სამეც-ბიბლ. კრებული, 2—3, თბ., 1964, გვ. 54.

ისე, როგორც დედანში იყო, ხოლო ახალი აღაპებისათვის ცარიელად აღვილი დატოვა, რათა შემდგომ რიგიანად ჩაეწერათ და ძველებურად ძნელად საქმებარი არ გამხდარიყო.

ივ. ჯავახიშვილი შენიშნავდა, რომ აქა-იქ გაბნეული წერა, რომელიც მხოლოდ მერმინდელ მინაწერებში და აღაპების წიგნებში გვხვდება, „აშლით წერად“ ან „დაფანჩულად წერად“ იწოდებოდა და უწესობად იყო მიჩნეული¹⁰.

გვარაუდობთ, რომ ამ შემთხვევაშიც იგივე — ზემოთ განხილული „გაბნევის“ შინაარსით ნახმარი — **ფანჩავს** ზმნური ფორმა უნდა იყოს გამოყენებული.

გიორგი მერჩულის „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში“ მოხსენიებული არიან აშოტ კურაპალატის აზნაური **გაბრიელ დაფანჩული** და ამავე საგვარეულო სახელწოდებით ცნობილნი აბულასათ, არშუშა, გუარამ, პატრიკ და ეზრა **დაფანჩულნი**:

იყო ვინმე აზნაური დიდებული წინაშე აშოტ კურაპალატისა, და ერქუა მას სახელი **გაბრიელ დაფანჩული**, და აწ ნათესავთა მისთა ჰრქენ **დაფანჩულნი** (გრ. ხანძთ., 107, 16).

ამისთვისა მსგავსად აღთქმისა ხანძთას შინა ელოცვების ყოველთა დაფანჩულთა ვიდრე დღენდელად დღემდე (გრ. ხანძთ., 108, 32).

შედროდება **დაფანჩული** სოციალური მდგომარეობის ამსახველი ტერმინი უნდა იყოს.

ამ შემთხვევაში **ფანჩ-**ფუძიანი ზმნა გადატანით აღნიშნავს „დაუკავებელს“, „თავისუფალს“. იგი შესატყვისი უნდა იყოს ქართული „ტაძრეულისა“. ამ თვალსაზრისით საკითხი სპეციალურ კვლევას მოითხოვს.

როგორც აღვნიშნეთ, „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერებში **ფანჩ-, პანტ-, ფანტ-**ფუძიანი სამივე სახის ზმნური ფორმა დასტურდება. მაგრამ, თუ სწორია ჩვენი ვარაუდი, რომ **ფანტ-**ფუძე **ფანჩ-** და **პანტ-**ფუძეებთან შედარებით უფრო გვიანდელი წარმოშობისაა, მაშინ „ვეფხისტყაოსანში“ **ფანტ-**ფუძიანი ადგილები უნდა გასწორდეს **პანტ-**ფუძით, მით უმეტეს, რომ ლექსთწყობის ალიტერაციას ამ შემთხვევაში 3 ბგერა უფრო აძლიერებს.

ფანჩ-ფუძიანი ზმნური ფორმებით „ვეფხისტყაოსანი“ ძველი ქართული სალიტერატურო ენის ტრადიციებს აგრძელებს, **პანტ-**ფუძიანი ზმნების ჩვენებით კი ახალი ქართული სალიტერატურო ენის სათავეებისაკენ მიგვანიშნებს.

¹⁰ ივ. ჯავახიშვილი, ქართული პალეოგრაფია, თბ., 1949, გვ. 69.